

Paker, M. (2007). Türkiye'nin yüzleşme meselesi: Neyle ve nasıl? *Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye* içinde. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayınları.

TÜRKİYE’NİN YÜZLEŞME MESELESİ: NEYLE VE NASIL?

Yrd. Doç. Dr. Murat Paker
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Psikoloji Bölümü

Türkiye’nin tarihiyle yüzleşmesi/hesaplaşması meselesi çok katmanlı, karmaşık ve dolayısıyla epey zor bir mesele olarak önümüzde duruyor.

Zor ve el yordamıyla gidiyoruz, gitmek zorundayız, çünkü Türkiye daha önce bu yoldan geçmiş diğer ülkeler gibi siyasi koşulların değişmesi nedeniyle bir yüzleşme yükümlülüğüyle karşılaşmış değil. Ne 2. Dünya Savaşı’nda yenilen Almanya ve Japonya’nın yaşadığı Nüremberg ve Tokyo gibi bir mahkeme süreci söz konusu, ne de başta Güney Afrika Cumhuriyeti ya da bir çok Güney Amerika ülkesinde olduğu gibi, ciddi bir rejim değişikliği ya da radikal bir siyasi değişiklik sonucu gündeme gelen resmi Hakikat Komisyonu söz konusu. Bu anlamda, yüzleşme konusunda dünyada bolca örneklerini gördüğümüz bu iki temel modele de uymuyoruz. Uymadığımız gibi, anaakım siyasi aktörler arasında bu yüzleşme meselesine sempatiyle bakan kimse yok. Aksine hepsi değişik derecelerde yüzleşilmesin diye uğraşıyorlar. Çok küçük bir azınlık kendi kendimize gelin güvey (mi) oluyoruz (?).

Yüzleşme meselesi aynı zamanda çok katmanlı, çünkü dünyadaki yüzleşme örneklerinin aksine Türkiye’de yüzleşilmesi gereken tek bir olay ya da dönem yok. Eziyet ve/veya katliam içeren dönemler/olaylar açısından oldukça zengin bir tarihimiz var ve bunların hiç biriyle gereği gibi yüzleşilmiş değil. ‘Hangi birinden ve nasıl başlayabiliriz?’ gibi netameli bir sorudan kaçmamız mümkün değil.

Türkiye’nin tarihiyle yüzleşmesi meselesi, başka bir açıdan da karmaşık bir mesele, çünkü yüzleşilmesi gereken yalnızca ‘tarih’ değil. Türk-Kürt meselesi başta olmak üzere, Türkiye’nin bugün yaşadığı bir çok yakıcı demokrasi meselesi de tarihsel yalanlardan, inkarlardan arındırılıp yüzleşilmeyi ve şimdi-burada çözülmeyi bekliyor. Mesele, yalnızca tarihle yüzleşme meselesi değilse, yüzleşmeye bugün de dahilse ve tek bir olaydan değil de, ortak paydası devletin yurttaşına hukuk-dışı eziyet etmesi olan bir dizi olaydan/dönemden bahsediyorsak, o zaman belki ‘Türkiye’nin tarihiyle yüzleşmesi’ yerine ‘Türkiye’nin kendisiyle yüzleşmesi’ demek daha doğru olacak. Yüzleşilmesi gereken tek tek tarihi ya da güncel olaylar bolca var kuşkusuz, ama bütün bu olayları enine kesen, bu olaylara neden olan egemen politik kültürün bizatihi kendisiyle yüzleşmesi, daha doğrusu yüzleştirilmesidir esas olan. O yüzden ‘yüzleşme’ derken, bugün Türkiye’de bunun paralel anlamı ister istemez ‘demokratikleşme’dir.

Gayrı resmi yüzleşme süreci başlamıştır

Türkiye için bu kadar kapsamlı ve zor bir işse bu yüzleşme, o zaman hala umutlu olabilir miyiz? Bütün zorluklarına rağmen ihtiyatlı ve sabırlı bir iyimserlik önermek istiyorum:

Resmi ve sistematik bir yüzleşme sürecine uzak olsa da, Türkiye aslında son beş on yıldır bir gayrı resmi bir yüzleşme sürecinden geçmekte. Son yıllarda, Türk-Kürt, Türk-Ermeni, Kıbrıs, azınlık hakları, işkence vb meselelerde eskiyle kıyaslanamayacak derecede taşlar yerinden oynamış ve çok daha fazla sayıda insan resmi ezberin dışında sözlerle karşılaşma ve resmi çemberin dışına çıkma imkanı bulmuştur. Çok kısmi de olsa demokratik reformlar (AB) süreci, bu gayriresmi yüzleşme imkanlarını arttırmıştır. Son yıllardaki milliyetçi yükseliş ve hırçınlaşmanın arkasında en azından kısmen bu gayriresmi yüzleşme ve dolayısıyla resmi yalanların dökülmeye başlaması süreci vardır. ‘Gayriresmi’ diyorum, çünkü ne resmi mahkemeler yoluyla ne de resmi hakikat komisyonları yoluyla bugünkü ve eski suçların üzerine bir yüzleşme/arınma iradesiyle gidilebilmiş değil. Öylesi bir siyasi irade yok şimdilik Türkiye’de. Öte yandan, çok kısmi de olsa, resmi yüzleşme sürecinin bir parçası olarak, Türkiye’nin AİHM’nde boyuna mahkum olmasını da kaydetmemiz gerekir.

Hezeyanların olgusal olmasa da psikolojik bir gerçekliği var

Bu kadarcık ve de çoğunlukla gayrı resmi yüzleşme temrinleri bile Türkiye’de yaygın ve sert milliyetçi tepkilerle karşılaşılıyor. Lafı dolandırmadan söylersek, her türünden milliyetçi kesimin bütün demokratikleşme ve yüzleşme girişimleri karşısında aldıkları tavır, kısaca ‘aynen Sevr zamanında olduğu gibi bizi bölmeye, yoketmeye çalışıyorlar’ cümlesinde özetlenebilir – ki buna ‘Sevr paranoyası’ diyoruz.

‘Paranoya,’ aşırı/irrasyonel kuşkuculuk temelinde, aslında varolmayan, gerçeklerle bağdaşmayan, dolayısıyla olgusal olarak yanlış olan şeylere – ki bunlara ‘hezeyan’ diyoruz - inanmaktır. Türkiye’nin bugün yaşadığı demokratikleşme/yüzleşme ihtiyaçlarını 90 yıl önceki durumlar üzerinden anlamlandırmaya çalışmanın ve bu yüzden bir yokolma/beka kaygısı geliştirmenin hezeyani bir durum olduğu açıktır ve bu anlamda da Türkiye’deki egemen politik kültürün çekirdek özelliklerinden birinin paranoid bir örgütleniş olduğu söylenebilir. Ancak ‘paranoya’ ya da ‘hezeyan’ dediğimizde yalnızca olgusal gerçeklik düzeyinde bir arıza olduğunu söylüyoruz, yoksa ‘Sevr paranoyası’ küçümsenmemesi gereken bir *psikolojik gerçekliğe* sahiptir ve bu da Osmanlı’nın yası tutulmamış çöküş travmasıyla ve de nihayetinde 1. Dünya Savaşı sonunda yaşanan yokolma/beka kaygısı ile ilgili gibi görünmektedir. Osmanlı’nın çöküş dönemi bu toplumda doğru dürüst ve sindirilmiş bir şekilde bilinmiyor. Politik kültürden neredeyse tamamen kopuşturulmuş (dissociated) durumda. Milliyetçi kesim her yüzleşme ihtimalinde hezeyanlı tavırlar gösterecek, bunun değişmesini beklemek pek gerçekçi değil. Ama milliyetçilerin pompaladıkları hezeyanlara kulak kabartan ve bu hezeyanların yörüngesine giren toplum kesimlerinin olabildiğince dar olmasını umabilir ve bunun için çalışabiliriz. Her ne olursa olsun, Türkiye gibi çok heterojen ve tarihi travma dolu bir

ülkenin/toplumun tarihiyle yüzleşmesi oldukça sancılı olacaktır ve çok kısa bir zamanda bitmeyecektir.

Hangi sırayla yüzleşme?

Tarihle yüzleşmenin hangi olayları öne alarak ve ne sırayla yapılacağı tartışması ister istemez aslında psikanalitik bir tartışmadır, en azından açıkça farkında olunmasa bile psikanalizden devşirilen bazı kavramlar ve çerçevelerle düşünülmektedir burada. Her tür müsibetin mümessili gibi görülebilecek en eski çekirdek travmasıyla yüzleşmeyi öne alarak, onunla yüzleşmenin ondan sonraki travmalarla yüzleşmeyi de sağlayacağını mı iddia edeceğiz, yoksa tam tersine, yüzleşme sürecinin en sondan en eskiye doğru ilerlemesi gerektiğini mi? Herhalde ilk söylenmesi gereken, teorik olarak ne tür bir tarz tercih edersek edelim, sosyal-politik aktörlerin sanki bir laboratuvar ortamındaymışız gibi 'ideal' tarzda davranmalarının beklenemeyeceği ve her iki tarzın da değişik derecelerde de olsa eşzamanlı olarak faaliyette bulunabileceğidir. Türkiye, bir süredir bu iki tarzın da faal olduğu bir görünüm arz etmektedir. Ancak yine de Türkiye'nin içinde ve dışında, Türkiye'nin demokratikleşmesi ve bugünü ve geçmişiyile yüzleşmesi meselesini önemseyenlerin, en verimli tarzı düşünmelerinde ve stratejilerini/beklentilerini ona göre kurmalarından büyük fayda vardır. Bu meseleyi somutlamak için örneklersek:

Türk-Ermeni meselesinde iki taraf arasındaki en temel bir kaç asimetriden biri 1915 ve sonrasındaki olayların Ermeniler ve Türkiyeliler için önem derecesi farklılığıdır. Ermenilerin iç ve dış politik gündemleri açısından 1915 her zaman önem listesinin tepesinde yer almaktadır. Türkiye gibi binbir sorunla cebelleşen bir ülke açısından ise, 1915'in gündemin üst sıralarında yer alması pek mümkün gözükmemektedir. Kürt meselesini, Susurluk'u, demokratikleşmeyi, yoksulluğu çözememiş (ya da bu konularda ciddi mesafe alamamış) bir ülke, bugünün yakıcı sorunlarını geri plana itip, 90 yıl önceki bir kırım gündeminin üst sıralarına yerleştiremez. 1915'teki ve bugünkü devlet aklı arasında haklı paralellikler kurulabilir ve Türk-Ermeni meselesinin çözümünün bugünkü sorunların çözümünü kolaylaştırabileceği iddia edilebilir. Bu tür bir iddia, Freud'un psikanalizin ilk yıllarında kullandığı ve sonra kısmen terkettiği (ve modern psikanalizde artık pek lafi geçmeyen) katarsis modeline dayanıyor gibidir. Bu modele göre, iyileşmek için sorunlara neden olduğuna inanılan geçmişteki travmatik bir anıya (ya da anılara) dair bir içgörü geliştirmek ve bu içgörü yoluyla düğümlenmiş/ketlenmiş ve sorun çıkarıcı ruhsal enerjinin boşaltılması (katarsis) gerekir. Bu modelin temel varsayımı, travmatik anı denilen şeyin sadece sınırları belli bir anı kapsülü olduğu ve cerrahi veya arkeoloji metaforlarıyla karşılanabilecek bir operasyonla kapsülün eritilip, içindeki zehirli anının sindirilebileceğidir. Bu varsayım iki temel açıdan yanlıştır. İlki, katarsisin (yani travmatik bir anıya dair içgörü geliştirip, bunun duygusal bir boşalım sağlaması) çok nadir durumlarda olabilmesi ve olduğunda da nadiren kalıcı bir iyileşme haline tekabül etmesidir. Bunun da nedeni travmatik anıların büyük çoğunlukla sınırları belli kapsüller şeklinde değil, bütün bir sistemi / temel örüntüleri etkileyen bir akışkanlıkta faaliyetini sürdürüyor olmasıdır. Dolayısıyla nokta atışları verimsizdir, sistemik bir müdahale gerekir. Buna bağlı ikinci neden ise, sistemik müdahalenin en iyi ilişki kurulabilecek / ele alınabilecek olan en güncel/yakın/yakıcı sorunlardan başlaması gerekliliğidir. Böyle yapılmazsa ve hiç hazır olunmayan bir zamanda, önemli ve tayin edici olduğuna inanılsa

bile eski ve uzak sorunların/durumların öncelikli olarak ele alınması dayatılırsa, sert defans gelişir, süreç kesilir ve öncekinden daha katı bir yapı ortaya çıkabilir. Bu çerçeveyi Türk-Ermeni meselesine tercüme edersek; Kürt sorunu, Susurluk ve 12 Eylül ile yüzleşmemiş ve demokratikleşme sürecini belli bir olgunluğa ulaştıramamış bir Türkiye'nin 1915 ile yüzleşmesi, bu konuda radikal adımlar atması beklenmemelidir. Bu konudaki dönüşüm daha uzun vadeye yayılan tedrici ve Türkiye'nin demokratikleşmesine sıkı sıkıya bağlı bir dönüşüm olacaktır. Türkiye eğer, bugün yaşadığı yakıcı sorunları ve bunların yarattığı gerilimleri önemli ölçüde çözmeden 1915 konusunda sindirmeden hızlı bir adım atmaya zorlanırsa bu Türkiye'deki faşizan yükselişin elini güçlendirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Bütün bunları demiş olmak, 1915 ve buna bağlı meseleleri ele almayı ertelemek ya da uykuya yatırmak anlamına hiç bir şekilde gelmemektedir. Türk-Ermeni meselesi, Türkiye'de gündemin en ön/acil sıralarında olmasa bile yine de önemli bir gündem maddesi olmak ve demokratik muhalefetin mesaisinin bir kısmını (büyük kısmını değil) kaplamak durumundadır. Bu öncelik dereceleri konusundaki taraflar arasındaki asimetrinin farkında olmak, daha gerçekçi beklentiler geliştirmek ve bu yolla tahrip edici olabilecek hayal kırıklıklarını engellemek açısından önemlidir. Örneğin diyalog yanlısı Ermeniler ve Türkiyeliler biraraya geldiklerinde beklenti asimetrisi hemen göze çarpmaktadır. Ermenilerin çoğu, bunca ihmal ve inkar edilmiş bu sorunun çözümünün hemen olmasını istemekte, diyalog çabalarına büyük beklentilerle gelmekte ve diyaloga girdikleri Türkiyelilerin ve giderek Türkiye'nin bu meseleyi kendileri gibi gündemlerinin en üst sırasına çıkarmalarını ummaktadırlar. Diyalog ve çözüm sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi için bu beklentinin gerçekçi olmadığı ısrarla vurgulanmalıdır. Öte yandan Türkiye de, zaten 90 yıl ertelenmiş olan bu sorunu bir 90 yıl daha erteleyemeyeceğinin, kendi haline bırakamayacağını, bu konuda koşmasa bile hızlı adımlarla yürümesi gerektiğinin farkında olmalıdır.

Gayrı resmi kulvarlarda daha çok yüzleşmek için

Türkiye resmi bir yüzleşme sürecine yakın gözüküyor. Gayrıresmi bir süreç ise yavaştan da olsa ilerliyor. Bu süreci daha da derinleştirmek için bazı somut önerilerle bitirmek istiyorum.

- AİHM süreci çok daha etkin kullanılabilir. AİHM'ne taşınmış dava süreçlerine ve sonuçlarına toplumun çok daha kolay erişmesi sağlanabilir. Medyada bu konu daha sık ve etraflı olarak işlenebilir.
- İnsan hakları aktivistleri ve hukukçuların ağırlıkta olduğu girişimler aracılığıyla ve medyanın desteğiyle bugün yaşanan ırkçı/milliyetçi saldırganlıklar çok daha yaygın bir şekilde afişe edilebilir ve bunları yargı sürecine taşıyacak bir ısrar ve dirayet gösterilebilir.
- Milli kimlik, azınlık hakları, 301 vb netameli konularda işlerin başka toplumlarda nasıl döndüğüne dair kapsamlı ve fikri takip yapan bir faaliyet faydalı olacaktır. Bu babda, başka ülkelerde yaşayan Türklerin ne tür haklardan yararlandıkları, yararlanmasalar neler hissedebileceği döne döne anlatılmalıdır.

- Bugünümüzdeki, yakın geçmişimizdeki ve kısmen uzak geçmişimizdeki kara sayfalara dair utanılası bir bilgi eksikliği ve kirliliği söz konusudur. Kısa vadede büyük sonuçlar beklemeden, iğneyle kuyu kazar gibi, her tür imkanı (kitap, medya, internet, konferans vb) kullanarak bu bilgileri özellikle yeni kuşaklar için kolayca erişilebilir kılmak gerekir. Bu toplumun bilgilenmesi, merak etmesi ve soru sorması gerekmektedir her şeyden önce.
- Gayrıresmi bir hakikat komisyonu kurulabilir. Bu komisyon, arşiv çalışması ve tanıklıklarla kapsamlı dosyalar hazırlayabilir, bunları interaktif bir şekilde internet üzerinden erişilebilir kılabılır, yayımlayabilir.
- Bu konulara değinen sanat eserleri, toplumun kendisiyle halleşmesi açısından belki her şeyden çok daha önemli olacaktır. Çünkü bu süreç bilişsel olduğu kadar, belki ondan da çok duygusal bir süreçtir de. Toplumlar duygularını en iyi sanat eserleri aracılığıyla ifade derler, işlerler, dönüştürürler. Sinema ve roman en etkili iki işlem kanalı olarak görülmelidir.
- Geçmişle yüzleşme sadece kötülüklerle yüzleşmek demek değildir. Bu kötülükler yapılırken, kötülüğe karşı çıkmış ve bu yüzden canı yanmış bir sürü iyi insanımız da vardır. Yüzleşme süreci, kötülük yapanlarla hesaplaşma olarak görülürken aynı zamanda kötülüğe karşı duranları onurlandırma süreci de olmalıdır. Bugün yaşayan insanların özdeşim bağları kötülük edenlerden kötülüklere karşı duranlara doğru çevrilebilmelidir. Onun için de kötülüğe karşı duranların hikayelerini öğrenmeye, filmlerini seyretmeye, romanlarını okumaya çok ihtiyacımız var.
- Bu projenin çok önemli başka bir boyutu da Türkiye'nin kendisinin yol açtığı, yani fail olarak rol aldığı, travmalarla yüzleşirken, aynı zamanda, hatta bu yüzleşmeyi güvenle ve daha rahat sürdürebilmek için, kendi korkularıyla, başına gelmiş, yani mağdur olarak ya da kayıp şeklinde yaşamış olduğu travmalarla yüzleşmesidir. Bu noktada ilk akla gelen, Osmanlı'nın yası tutulmamış, sindirilmemiş, devasa çöküş travmasıdır. Bu çöküş dönemi ve o dönemdeki kayıplar, Türkiye'de gereği gibi bilinmez, hep üstü örtülür. Bu dönemi bilip, anlayıp, sindirmezsek, yani gereği gibi yasını tutmazsak, o dönemin geçmişte kaldığını, bugünün yeni bir gün olduğunu kavrayamayız ve 'Sevr paranoyası' dediğimiz şey faaliyetini devam ettirmek için uygun zemin bulur.